

Hokand Hanlığı'nda (1709-1876) Dinî Teşkilat

Mairambek Tagayev*

Özet

Hokand Hanlığı'nda (1709-1876) siyasi ve diğer meselelerle ilişkin kararlar payitaht Hokand sarayında düzenlenen mecliste alınır. Meclisin üyeleri daimî olmamakla beraber siyasi duruma göre bazen çoğalır bazen de azalır. Meclis hiyerarşisini askerî ve idarî görevleri üstlenen ümeralar (امرا), dinî ve yargı işlerini yürüten ulemalar (علماء) teşkil etmekteydi. Bu birimleri merkezî teşkilât, askerî teşkilât ve dinî teşkilat olmak üzere üç bölüm altında toplamak mümkündür. Biz bu makalemizde hanlıktaki dinî teşkilat hakkında bilgi sunacağız.

Anahtar kelimeler: Hokand Hanlığı, dinî teşkilat, mahkeme işlemleri, ümera, ülema

The religious organization in the Khoqand Khanate (1709-1876)

Abstract

In Khoqand Khanate (1709-1876), decisions on political and other matters were taken in the parliament held in the palace of the Khoqand. Although the members of the Council were not permanent, they sometimes increased and sometimes decreased according to the political situation. The hierarchy of the Council was composed of *Umeras* (امرا) (commanders), who undertook military and administrative duties, and *Ulamas* (علماء) (Scholars), who carried out religious and judicial affairs. These units can be grouped under three sections as central organization, military organization and religious organization. In this article, we will try to present some information about the religious organization in the Khanate.

Key words: Khoqand Khanate, religious organization, court of law, umeras, ulemas

---

* Ph.D., Oş Devlet Üniversitesi Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Timurlu ve Şeybânîler döneminde Dergâh ve Divânda icra edilen idari kurumlar hanlıklar döneminde daraltılarak doğrudan doğruya idari birimlerin bünyesine devredilmişti. Buhara Emirliği'nde özellikle Ubeydullah Han döneminden itibaren *Kuşbegi* makamında bulunan Baş vezir, mali, vergi, hazine ve sarayla ilgili birçok vazifeleri uhdesinde barındırıyordu. Aynı zamanda tüm vilâyetler onun emirine verilmişti.¹ 1820'de Buhara Emirliği'nde bulunan Meyendorf, baş vezir Hâkim Beg Kuşbegi'nin Emir'den sonraki en üst makamda bulunan bürokratlardan olduğunu ve ailesiyle beraber neredeyse Buhara Emirliği'ni yönettiklerine tanıklık etmiştir.² Tek devletin üç devlete parçalanması ister istemez idari yapılanmalarında benzerlik taşıması tabii bir durumdur. Bu çerçevede Hive ve Hokand Hanlıkları da Buhara Emirliği'nden ayrılmış bir parça olmaları hususiyetiyle idari sistemlerinde bazı farklılıklar olmakla beraber genel itibariyle geleneksel töre yapılanmasına bağlı kaldıkları görülmektedir.

Yukarıda Timurlular döneminde Dergâh ve Divânda faaliyet gösteren kurumların Buhara Emirliği'nde kısıtlandığını ve idari birimlerin uhdesine devredildiğini zikretmiştik. Aynı husus Hokand Hanlığı için de söz konusu olup hanlıkta siyasi ve diğer meselelerle ilişkin kararlar payitaht Hokand sarayında düzenlenen mecliste alınır. Meclis hiyerarşik sisteme tabi ümera ve ulemalardan teşekkül olup meclisi bizzat han kendisi yönetirdi. 1813-1814 yıllar arasında Hokand'a seyahat eden Sibirya cephesinin tercümanı Filippa Nazarov, Ömer Han'ın (1810-1822) kabulünde bulunduğu sırada han sarayında ümera ve vüzeralar döşenmiş kilimler üzerinde derecelerine göre oturduklarını zikreder.³ Mâhzûnî'nin, Hüdâyâr Han'ın meclisinde sağ tarafında seyyidler ve törelere, sol tarafında ise işân ve âlimlere yer verdiğini belirtmesi bunu destekler.⁴ Genelde meclisi Han

¹ Azamat Ziyoy, *Özbek Davlatçılığı Tarihi (Eng Kadimgi Davirdan Rossiya Boskini Davriga Kadar)*, Şark Yay. Taşkent 2001, s. 295; Annette M. B. Meakin, *In Russian Turkestan, A Garden of Asia and It's People*, Ballantyne Press, London 1903, s. 45.

² Baron Von Meyendorf, *A Journey From Orenburg To Bokhara in the year 1820.*, Translated by. E. F. Chapman, Printed at the Foreign Department Press, Calcutta 1870, s. 24,51.

³ Filippa Nazarov, *Zapiski O Nekotoryh Narodah i Zemlyah Sredney Çasti Azii*, İmperatorskoy Akademia Nauk Yay. St. Petersburg 1821, s. 52.

⁴ Ziyâbiddîn Maksım Mahzûnî, *Fargana Handarının Tarihi, Çağatayca'dan Kırgızca'ya aktaranlar: Moldo Sabır ve O. Sooron Sopusu*, Turar Yay. Bişkek 2007,s. 188.

bizzat kendisi yönetirdi bazen baş vezir *Mingbaşı* devralırdı. Örneğin; Muhammed Ali Han'ın (1822-1842) ilk döneminde meclisi Yusuf Mingbaşı yönetmiştir.⁵ Mingbaşı ve şeyhü'l İslâm meclisin daimî üyesiydi. *Kadı kelân, kâdı asker, destarhancî* ve *risâlecî* bazen meclise dâhil edilirdi.⁶ Molla Muhammed Yakub ve diğer ulemalar Âlim Han'ın (1800-1809) has meclislerine katılmıştır.⁷ Zâkir Hoca İşân Nemângânî, Molla Mirza Kâdı Kelân, Molla Mu'minbek Merhûmî, Molla Abdulkerim Merhûmî, Mevlevî Kabulî, Sultan Töre Ahrârî, Mahmûdhan Töre Ahrârî, Masûmhan Töre Mahdûm A'zâmî, Cihângir Töre Seyyid Affâkî gibi ulemalar Ömer Han döneminde meclisin en etkin üyelerindendi.⁸ Hanlıkta sürekli gelişen siyasi cereyanlar tabii olarak meclis üyelerine de etki ediyordu. İktidarda Kıpçak liderlerinden Müslümankul'un hüküm sürdüğü dönemlerde Kıpçaklar merkezi hâkimiyeti ele geçirmişlerdi.⁹ Bununla ilgili Grigorev'in verdiği bilgiye göre Hüdâyâr Han zamanında meclis üyeleri 4 Kıpçaktan ibaretti.¹⁰ XIX. yüzyılın 60 yıllarında meclis üyelerinin 12 kişiden ibaret olduğu görülmektedir.¹¹ Meclisin üyeleri daimî olmamakla beraber siyasi duruma göre bazen çoğalır bazen de azalırdı. Meclis hiyerarşisini askerî ve idarî görevleri üstlenen ümeralar (امرا), dinî ve yargı işlerini yürüten ulemalar (علماء) teşkil etmekteydi.¹² Bu birimleri merkezî teşkilât, askerî teşkilât ve

⁵ Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *Tarihi Turkiston*, nşr. Ş. Vohidov ve R. Halikova, Yangi Asr Ovlodi Yay. Taşkent 2009.

⁶ Omonim, "Obozrenie Kokanskogo Hantsva v Ninşnem Ego Sostoyanii", *Zapiski Russkago Geografiçeskago Obşestva*, sy. III, St. Petersburg 1849, s. 205; S. Soodanbekov, *Obşestvenniy i Gosudarstvenniy Stroy Kokanskogo Hantsva*, Kırgızskiy Gasudarstvenniy Natsionalniy Universitet Yuridçeskiy İnstitut Yay. Bişkek 2000, s. 86-87.

⁷ Muhammed Niyâz Hokandî, *İbrat'ul Havokin (Tarih-i Şahrûhî)*, Fars-Tacik dilinden Özbekçe'ye çeviren Şodmon Vohidov, Turon Zamin Ziyo Yay. Taşkent 2014, s. 81-82.

⁸ Mirzo Olim Mahdum Hoci, *Tarihi Turkiston*, s. 89-90; ayrıca bkz. Niyâz Muhammed Hokandî, *İbretu'l Havokin (Tarihi Şahrûhi)*, s. 101-102.

⁹ Mirza Âlim Müşrif Taşkendî, *Ensâb es-Selâtin Tevârih el-Hevâkin*, Özbekistan Fenler Akademisi, Doğu Bilimler Enstitüsü, El Yazmalar Bölümü, No:1314, vr. 41^a.

¹⁰ V.V. Velyaminov-Zernov, "Svideniya o Kokanskom Hanstve", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, Knijka V, bölüm, XVIII, Ed. E. İ. Lamasnkiy, Eduarda Prasa Tipgrafyası, St. Petersburg 1856, s. 115.

¹¹ S. Soodanbekov, *Obşestvenniy i Gosudarstvenniy Stroy Kokanskogo Hantsva*, s. 86-87.

¹² Omonim, "Obozrenie Kokanskogo Hantsva. V Ninşnem Ego Sostoyanii", *Zapiski Russkago Geografiçeskago Obşestva*, sy. III, St. Petersburg 1849, s. 199.

dinî teşkilat olmak üzere üç bölüm altında toplamak mümkündür. Biz bu makalemizde hanlıktaki dinî teşkilat hakkında bilgi sunacağız.

Hokand Hanlığı'nın idarî yapılanmasında oldukça önemli yeri olan dinî teşkilât kurumu tamamen İslâmî unsurlar çerçevesinde şekillenmişti. Kendisini Emir'ul Mu'minin şeklinde vasıflandıran Ömer Han, din ile devleti birbirini tamamlayan bir unsur olarak görmüş ve devlet düzeninin seriata göre yürütülmesini sağlamıştır.¹³ Dinî teşkilâtın düzenli icra ve takip edilmesi için devlet idaresinde ulemalar sınıfını yüksek makamlara getirmiştir. Örneğin, İşân Töre Hoca ve İşân Sultan Hoca'yı hoca kelân, Mâsumhan Töre'yi şeyhü'l İslam, Mirza Ahundî'yi kâdî'l-keân, İşân Töre'yi urâk-i kelân, Mirza Kelandar Müşrif'i kâdî'l-asker makamlarına tayin etmiştir.¹⁴ Bununla birlikte yüksek dinî makamlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in soyundan gelen seyyidler veya dört halife soyundan gelen hocalar arasında paylaşılıyordu.¹⁵ Sadece seyyidler sınıfından gelmek yeterli değildi aynı zamanda Buhara ve Hokand gibi merkezlerdeki en itibarlı medreselerden eğitimini tamamlamış ve hac ibadetlerini yerine getirmiş olmaları gerekirdi.¹⁶ Fakat vilâyet veya taşra bölgelerinde çoğunlukla Bek ve Hâkimler tarafından düzenlenen tartışma meclislerinde ya da âlimler arasında gerçekleşen ilmî münazaralarda kendini kanıtlamış olanlar arasından seçilirdi.¹⁷ Genelde Buhara medreselerinden dinî ve tasavvufî eğitimini tamamlayanların dinî makamlara gelme hakları daha fazla oluyordu. Mesela şeyhü'l İslam Zakir Hoca, Buhara'da eğitimini

¹³ Niyâz Muhammed Hokandî, *İbret'ul Havokin (Tarihi Şahruhi)*, s. 101.

¹⁴ Muhammed Hakimhan, *Muntahab at-Tavorih (Kukon va Buhara Tarihi, Sayosat va Hotiralar)*, Fars-Tacik dilinden Özbekçe'ye tercüme eden. Ş. Vohidov, Yangi Asr Avlodi Yay. Taşkent 2009, s. 203.

¹⁵ V. P. Nalivkina, *Tuzemsı Ranşe i Teper*, haz. A.L. Kirsnera, Tipo-Litografya Turk. T-va Peçatmago Dela, Taşkent 1913, s. 24; V. Nalivkin i M. Nalivkina, *Oçerk Bita Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, İmperatorskago Universiteta Tipografyası, Kazan 1886, s. 26; Pûlatcan Kayumov, *Hokand Tarihi va Uning Adabiyoti (Material va Hotiralar)*, nşr. Aziz Kayyumov, Tamaddun Yay. Taşkent 2011, s. 54.

¹⁶ N. N. Belyavskiy, *Materialı Po Turkestanu*, St. Petersburg 1884, s. 29; K. Bababekov, V. Dubovskiy, "The Rise and Fall of the Khokand Khanate", *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, Edit By S. Frederick Starr, New York 2011, s. 57-58.

¹⁷ F. Otahanov, "Kukon Honligida Diniy Unvaon va Mansablar", *İmam Al-Buhariy Saboklari*, sy. 3, 2010, s. 215; Sattarhan Abdulgafarov, "Kratkiy Oçerk Vnutrennogo Sostayania Kokandskogo Hantsva Pered Zavoevanie Ego Russkim", *Turkestanskıe Vedomosti*, No: 26, 1892.

tamamladıktan sonra Semerkant vilâyetinde bulunan Dehbend'de Halife Sıddık isimli şeyhten tasavvuf ilmini tamamlamış daha sonra da şeyhü'l İslamlık makamına yükselmiştir.¹⁸

1. Şeyhü'l İslam

Şeyhü'l İslamlık dinî unvanlar arasında en yüksek dereceli makam olması dolayısıyla bu makamda bulunanlar görevlerinden azledilmiyordu. İlk defa Ömer Han tarafından yürürlüğe giren bu makama seyyidlerden olan meşhur Mâhdum Azam evlatlarından Mâsumhan Töre tayin edilir.¹⁹ Aynı zamanda Ura-Tepe hâkimliği de Mâsumhan Töre'nin ihtiyarına bırakılarak, Ömer Han adına hutbe okutulması emredilir. Buhara Emirliği'nde şeyhü'l İslamlık Nakşibendiyye'nin Cubeyrî kolunun temsilcilerine verilen dinî hiyerarşinin en üst basamağıydı. Fakat XIX. yüzyıla gelindiğinde şeyhü'l İslamlığın bir anlamı kalmamış, yerine kâdi- kelânlık geçmiştir.²⁰ XVIII. yüzyılda Mangıtlar sülalesinin iktidara geçmesiyle birlikte şeyhü'l İslamlık makamı kâdi'l-kelân karşısında itibarını kaybetmiş ve sadece seyyidlik iddiasında bulunanların nesebini araştıran nâkib'ül-eşraflıkla sınırlandırılmıştır.²¹ Hokand Hanlığı'nda ise şeyhü'l İslam makamında bulunanlar Han meclisinin daimi üyesiydi, ayrıca kâdi'l-kelân ve kâdılarını tayin etme yetkileri de bulunmaktaydı. Örneğin, Sultan Seyid Han döneminde şeyhü'l İslam Suleyman Hoca, Seyid Muhammed Hâkim Hoca ile yaptığı uzun müzakere sonrasında Seyid Muhammed Hâkim Hoca'yı Taşkent vilâyetinin kâdi'l-kelânlık makamına atamıştır.²² Taşkent işgalinden sonra bile Şeyhü'l İslamlık makamı bir müddet varlığını korudu. Zira General Çernayev tarafından Ay Hoca şeyhü'l İslam makamına getirilir.²³ Hokand Hanlığı'nda şeyhu'l İslam makamında bulunanlar: 1.

¹⁸ Pûlâtçân Dâmûllâ Kayyumî, *Tazkira-i Kayyumi*, nşr. Aziz Kayumov, Öz. Fa. El Yazmaları Bölümü Neşriyatı, Taşkent 1998 c. II. s. 351.

¹⁹ Hacı İsmetullah Abdullah, *Markazi Osiyoda İslom Madaniyati (Kıskaçça Malumotnoma)* Şarq Yay. Taşkent 2005, s. 156.

²⁰ Thierry Zarccone, *Yasak Kent Buhara 183-1888*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yay. İstanbul 2001, s. 37.

²¹ Seyfettin Erşahin, *Türkistanda İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi*, İlahiyat Vakfı Yay. Ankara 1999, s. 72.

²² Şarif Yusupov, *Huşiya Katlamlar*, Manaviyat Yay. Taşkent 1999, s. 69-70.

²³ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Endurun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 273.

Masumhan Töre şeyhü'l İslam 2. Zakir Hoca İşân Nemengânî şeyhu'l İslam 3. Suleyman Hoca İşân şeyhü'l İslam 4. İşânhan Töre Suleyman Hoca oğlu şeyhü'l İslam 5. Ulughan Töre Nemengânî şeyhü'l İslam, 6. Muhammed Râzi Hoca Kâsânî şeyhu'l İslam 7. Mâhdûmhan Töre Çûstî şeyhü'l İslam 8. Sefahan Töre bin Suleyman Hoca şeyhü'l İslam 9. Törehan Mahdûm İşân hoca şeyhü'l İslam.²⁴

2. Hoca Kelân

Şeyhü'l İslam makamından sonra hükümdar ve idarecilerin ferman ve kararlarının şeriat kurallarına göre tertip edilmesini kontrol eden, ayrıca hanın dini meselelerde danışmanlığını yürüten fıkıh âlimlerinden müteşekkil olan hoca kelânlar görev yapmaktaydı. Şeyhü'l İslam'ın aksine aynı anda iki hoca kelân tayin edilirdi.²⁵ Rus araştırmacılar hanlıktaki hoca kelânların Osmanlıdaki müftülerle aynı görevi icra ettiklerini tahmin ederler.²⁶ Hoca kelânların uhdesinde şeriat kanunlarına dayalı haraç, zekât ve vakıf mülklerine nezaret eden urâk-i kelân ve sudur makamları faaliyet gösteriyorlardı. Uraçiler vakıf arazilerinin haraç ve vergilerinden sorumluydu. Sudur makamında bulunanlar ise vakıf mülklerinin gelirleri ve tasarruflarını nezaret ederlerdi.²⁷ Buhara Emirliği'nde sudurlar şehirden bir fersah uzaklıktaki vakıf mülklerini nezaret ederken şehir içindeki mülkler ise sadrların denetimi altındaydı.²⁸

3. Reis (Muhtesib)

Toplumda sosyal-ekonomik düzeni sağlayan muhtesipler dinî teşkilâtın vazgeçilmez birimlerindendi. Bu vazifeye şeriat kaidelerini iyi bilen, halk arasında itibarlı dinî ahlaki güzel insanlar arasından tayin edilirdi.²⁹ Muhtesipler, dinen emredilen veya yasaklanan emirlerin yerine getirilmesini denetlerdi. Mesela, beş vakit namazın vaktinde camide

²⁴ Kayumov, *Hokand Tarihi va Uning Adabiyoti (Materillar va Hotiralar)*, s. 54.

²⁵ Muhammed Hakimhon, *Muntahab at-Tavorih*, s. 203; Omonim, "Obozrenie Kokandskogo Hantsva", *Zapiski Russkago Geografiçeskago Obşestva*, sy. III, St. Petersburg 1849, s. 205.

²⁶ Omonim, "Obozrenie Kokandskogo Hantsva", *Zapiski Russkago Geografiçeskago Obşestva*, sy. III, St. Petersburg 1849, s. 205.

²⁷ Vohidov, "Kukon Honligida Unvon va Mansablar", *Şarq Yulduzi*, sy. 3-5, 1995, s. 217.

²⁸ Mirzo Olim Mahdum Hoci, *Tarihi Turkiston*, s. 238.

²⁹ Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, Çev. Ayhan Çelikbay, Türk Tarihi Kurumu Yay. Ankara 2007, s. 11.

kılınmasını, ramazan ayında oruç ibadetlerinin yerine getirilmesini, sokaklarda kadınların tesettürle gezmelerini, yedi yaşına erişmiş olanların eğitim almalarını gözetlerdi.³⁰ Şayet bir kimsenin uzun müddet camiye gitmediği tespit edilirse o kimse geçerli bir özür dilekçesini kâdı reislere (muhtesiplere) teslim etmeleri gerekirdi. Yoksa camiye gitmedikleri için cezalandırılırlardı.³¹ Schuyler, muhtesibin yerine reislik tabirini kullanır. Buna göre; reislik insanların camiye gitmelerini sağlayan bir memurluktur. Namaz vakti geldiğinde işçilerin işlerini bırakıp camiye gitmeleri için zorlardı. Şayet dini sorumluluklarını yerine getirmeyenleri tespit ederlerse omuzlarında taşıdıkları sopalarla cezalandırılırlardı.³² Bununla birlikte sokaklarda insanların huzurunu kaçırarak kötü davranışların vuku bulmasına mani olurlardı. İçki, kumar ve kadınların dans etme gibi dinen yasaklanmış davranışlarda bulunanları cezalandırmakta muhtesiplerin vazifesiydi.³³ Genelde çarşı ve pazar yerlerinde bulunurlardı, tartıda hile yapılmamasını ve fiyatların yükselmemesini şeriat kurallarına göre denetlerdi. Hanlığın son dönemlerine doğru pazar yerlerinin çoğalmasıyla beraber pazardaki halk-esnaf arasındaki alışveriş ticaretin giderek zorlaşmasıyla muhtesiplere ayrıcalıklı hukuk tanındı. Buna göre, şayet tartıda hile yapanların suçu tespit edilirse kâdı mahkemelerine havale etmeden yerinde kendileri mahkeme ederek cezalandırma yetkisi verilmişti. Nazarov, çarşıda hile yapan bir tüccarın kamçılanarak “*ben tartıda hile yaptım*” diye sokaklarda çıplak gezdirildiğine şahit olmuştur.³⁴ Aynı zamanda dinî emirleri yerine getirmeyenlere 5-6 kırbaç vurma yetkisi

---

³⁰ Belyavskiy, *Materiali po Turkestanu*, s. 33; A. İ. Dobrosmslov, *Taşkent v Proşlom i Nostaiyaşem İstoriçeskiy Oçerk*, A. O. Porşa Tipo-Litografyası, Taşkent 1912, s. 43; Şerzodhon Mahmudov, “Kukon Honliginin Mamuriy Başkaruv Tizimi (1706-1876 yy.)”, *Özbekistan Respublikasi Fanlar Akademiyasii Tarih İnstitutu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Taşkent 2007, s. 108; Nalivkina, *Tuzemsi Rañşe i Teper*, s. 46, 86.

³¹ Nalivkina, *Tuzemsi Rañşe i Teper*, s. 44-45.

³² Schuyler, Eugene, *Turkestan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kulджа*, London 1876 c. I, s. 161.

³³ W.H.Wathen, “Memoir On The U’sbek State of Kokan, Properly Called Khokend (The Ancient Ferghana) in Central Asia”, *Journal of The Asiatic Society*, Sayı 34 Ağustos 1834, s. 372-373.

³⁴ Nazarova, *Zapiski o Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, s. 75.

de verilmişti. Bu yüzden muhtesiplere kâdı reis denilmeye başlanmıştır.³⁵ Gece saatlerinde muhtesiplere paralel, kurbaşiler devreye girerdi. Kurbaşilerin emrinde 40 civarında mirbaşlar bulunurdu. Bunların arasında dördü yüzbaşılardı her birine 10 mirbaşı verilirdi. Bunlar yatsı namazından sonra sokakları dolaşırlar hırsız, sarhoş, serseri ve kadınlarla gezenleri toplayarak vilâyet hâkimlerine teslim ederlerdi.³⁶

4. Kâdılık Müessesesi

Hanlıkta insanlar arasında meydana gelen ihtilafların şer'i hükümlere göre karara bağlanması, adaletin yerine getirilmesi ve suçluların yargılanarak cezalandırılması kâdılık müessesesi tarafından icra edilirdi. Kâdı ve mahkemelere nezaret eden yüksek yargıç anlamında kâdı'l-keân, askeri davaları güden kâdı'l asker, dinî davalara bakan kâdı veya kâdı reis olmak üzere üç yüksek yargıç bulunmaktaydı.³⁷ Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı'nda kâdılar Emir ya da Han tarafından tayin edilirdi.³⁸ Hokand Hanlığı'nda ise şeriat kanunlarıyla ilgili belli bir imtihandan geçtikten sonra molla ve ulemalardan oluşan heyet tarafından seçilirdi.³⁹ Bazı durumlarda babadan oğula miras olarak bırakılabilirdi.⁴⁰ Rus işgali döneminde kâdılarda itibarlı olmak, yedi günden fazla hapse girmemiş, otuz somdon fazla ceza ödememiş, yaşı yirmi beşten aşağı olmamak gibi şartlar aranıyordu. Kendisi de kâdılık görevinde bulunan İshakhan Töre İbret, bu şartlar arasında şeriat kaidelerini bilmek ve buna

---

³⁵ Boboev, J. Şadiev, M. Ahmedova, Z. Hidirov, *Özbek Davlatçılığı Tarihi (II Kitob)*, s. 366; Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, s. 75.

³⁶ Dobrosmislov, *Taşkent v Proşlom i Nostaişem İstorişeskiy Oçerk*, s. 44.

³⁷ A.P.Horoşhina, *Sbornik Statey Kasayuşihsiya Turkestanskogo Kraya*, A. Tranşeliya, Stremiyannaya Tipografyası, St. Petersburg, 1876, s. 49; P.P. İvanov, *Oçerk Po İstorii Sredney Azii (XVI-Sredina XIX v.)*, Vostoçnoya Literatura, Moskova 1958, s. 185.

³⁸ K. K. Palen, *Narodnie Sudı Turkestanskogo Kraya*, Senato Tipografyası, St. Petersburg 1909, s. 5.

³⁹ A. İ. Dobrosmislov, *Taşkent v Proşlom i Nostaişem İstorişeskiy Oçerk*, A. O. Porşa Tipoligrafyası, Taşkent 1912, s. 107; Shuyler, *Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, Vol I. London 1876, s. 167.

⁴⁰ Yusupov, *Hufiya Katlamlar*, s. 71.

yönelik herhangi bir imtihana tabi tutulmadığını dile getirerek eleştiride bulunmuştur.⁴¹

4.1. Kâdî'l-Asker

Bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Hokand Hanlığı'nda da ordu ve askerî davalara bakan kâdiya kâdî'l-asker denilmekteydi. Kâdî'l-askerler, kâdî'l-keîânlerden bağımsız ayrı bir kurum halinde görevlerini ifa etmekteydiler. Kâdî'l-askerlerin asıl vazifeleri ordu karargâhında, savaş sıralarında veya askerler arasında vuku bulan dava işlerini mahkemeye taşımaktı.⁴² Bazı durumlarda askerî davalar dışında meydana gelen halk arasındaki dava işlerine baktıkları da öne sürülmektedir.⁴³

4.2. Kâdî'l-Kelân

Kâdîların kâdisı veya başkâdı anlamına gelen kâdî'l-kudât terimi İslam ülkelerindeki yargı sisteminin başında bulunan şahsa verilen unvandır. Hokand Hanlığı'nda kâdî'l-kudât terimine tekabül eden Arapça ve Farsça kelimelerin birleşmesiyle baş kâdı, büyük kâdı anlamlarını taşıyan kâdî'l-keîân unvanı bulunmaktaydı. Sadece Han ve şeyhü'l İslam tarafından tayin edilen kâdî'l-keîânlar, hanlıktaki yargı işlerinin en üst yöneticisiydi ve bu makamda sadece bir kâdî'l-keîân vazife yapardı. Buna göre, kâdîlar tarafından çıkarılan kararları feshedebilir ve davayı tekrardan bakılmasını emreder ya da davayı bizzat kendisi yürütürdü.⁴⁴ Bununla beraber devlete karşı işlenen suçlar ve ağır cinayetler kâdî keîân tarafından görülse de⁴⁵ genelde Han kendisi sorgular ve infazını gerçekleştirirdi.⁴⁶ Büyük davalar kâdî'l-keîân nezaretinde oluşan kâdîlar heyeti tarafından yürütülürdü. Bu gibi davalarda han ya da hanın vekilleri olan bekler

---

⁴¹ İshakhan Töre İbret, "Po Povodu Viborov Doljnostonih Tuzemsev v Namangane", *Turkiston Vilayatinin Gazeti*, No:22, 21 Mart 1910.

⁴² Fahrettin Atar, Aitmammat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sy. XXVIII, 2016, s. 295; Soodanbekov, *Obşestvennyy i Gosudarstvennyy Stroy Kokandskogo Hantsva*, s. 59.

⁴³ Fahrettin Atar, Aitmammat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sy. XXVIII, 2016, s. 295.

⁴⁴ Belyavskiy, *Materialı po Turkestanu*, s. 29; Boboev, J. Şadiev, M. Ahmedova, Z. Hidirov, *Özbek Davlatçılığı Tarihi (II Kitob)*, s. 364.

⁴⁵ Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, s. 73.

⁴⁶ Ziyadullo Muqimov, *Özbekiston Davlati va Hukuk Tarihi*, Adolat Yay. Taşkent 2003, s. 236.

yanlarında cellatlar ile beraber her zaman katılmak zorundaydı. Çünkü kâdı'l-keîân suçunun ölüm fermanını çıkartsa da Hanın onayı olmadan ölüm infazını gerçekleştiremezdi.⁴⁷ Ancak kâdıların sorgulanması bizzat kâdı'l-keîân tarafından yürütülürdü. Zira Sultan Seyid Han, bir kâdıyı ihanetinden dolayı mahkeme ederek ölüm fermanını çıkarttığında kâdı'l-keîân Hâkim Hoca kadılarının mahkeme edilmesi bizzat kendisine ait olduğunu dile getirerek davayı devralır ve hanın verdiği infaz fermanının feshine karar verir.⁴⁸ Ayrıca kâdı'l-keîânlar sadece kâdılar değil bazı durumlarda halk arasındaki davalara dair hüküm çıkarttığı belgelerde görülmektedir.⁴⁹

Hanlıkta şerî mahkemeler kâdı'l-keîân'ın uhdesindeki kâdı, a'lam, müftü, muhtasib ve kâtip mirza birimleri tarafından yürütülüyordu.⁵⁰ Mahkemelerde vazife yapan kâdılarının sayısı şehir ve taşra bölgelerine göre değişiklik göstermekteydi. Mesela Nemengân'da iki kâdı bulunurken taşra vilâyetlerinde sadece bir kâdı vazife yapmaktaydı.⁵¹

Şerî mahkemelere halk tarafından gelen şikâyet ve davalar şehir ve vilâyetlerde bulunan kâdılar tarafından görülürdü. Kâdılar 100 sopa had cezası ve en fazla 6 gün hapis cezası verebilirdi. Vilâyetlerde küçük davalara 100 tenge karşılığında kâdılar bakabilirdi. Vilâyetlerde vuku bulan büyük davaları ise hâkimin nezaretinde kâdılar heyeti tarafından görülürdü.⁵² Bir mesele hakkında kâdılar kendileri hüküm çıkarttığı gibi çoğunlukla müftülere müracaat ederlerdi. Kâdılar davalı ve davacının haklılığını ispatlamak için müftüden fetva isteyebilirdi. Bununla beraber müftüler mahkemeye nezaret ederler bazı durumlarda davalı ya da davacının isteği üzerine günümüzdeki avukatlık vazifesini de icra ederlerdi.⁵³ Müftüler herhangi bir mahkemeye mahsus değildi davalı ya da davacı istediği müftüyü mahkemeye davet edebilirdi veya başka şehirdeki

⁴⁷ Dobrosmislov, *Taşkent v Proşlom i Nostaiaşem İstoriçeskiy Oçerk*, s. 45.

⁴⁸ Yusupov, *Hufiya Katlamlar*, s. 70-71.

⁴⁹ A. Y. Troitskaya, *Katalog Arhiva Kokandskih Hanov XIX veka*, Nauka Yay. Moskova 1968, s. 71.

⁵⁰ Belyavskiy, *Materialı Po Turkstanu*, s. 52; Nalivkin i Nalivkina, *Oçerk Bita Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, s. 56; Horoşhin, *Sbornik Statey Kasayuşihsia do Turkestanskogo Kraya*, s. 91.

⁵¹ Nalivkin i Nalivkina, *Oçerk Bita Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, s. 56.

⁵² Belyavskiy, *Materialı Po Turkstanu*, s. 52.

⁵³ Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, s. 74.

mahkemelere de gidebilirdi. Müftüler kendilerine müracaat edenlere dava dilekçelerinin yazılmasını, konuyla ilgili delillerin tespit edilmesini, davalı namına şartnamelerin tertiplenmesini sağlardı. Ayrıca mahkemede davalının vekili olarak bulunur ve mahkeme işleyişinin şeriat kurallarına göre uygulanıp uygulanmadığını gözetler, davalıya şeriat kaideleriyle ilgili bilgiler aktarırdı. Buna kısaca *Rivayetnâme* denilirdi.⁵⁴ Müftülerin hazırlamış olduğu fetvaların şerî kâidelere uygun olup olmadığını a'lam makamında bulunanlar gözetlerdi. Şayet müftünün verdiği fetvâyı onaylarsa, kendi mührü ile beraber kâdının onayına sunardı. Ayrıca kâdıların hastalanması veya herhangi bir sebeple mahkemelerde bulunmaması halinde a'lam kâdının yerine mahkeme başkanlığını üstlenebilirdi.⁵⁵ Mahkemelerde hüküm ve belgeli deliller kâdının resmi mührü ile mühürlenerek mirza kâtip tarafından defterlere kaydedilirdi. Buna göre mirza kâtip, mahkemeden çıkan karardan iki adet hazırlayıp davacı ve davalıya verirdi, aslını ise kâdının sicil defterine kaydederdirdi.⁵⁶ Kâdının kararından tatmin olmayanlar temyiz mahkemesi isteyebilirlerdi. Bu gibi durumlarda kâdi'l-keîânın başkanlığında bölgenin tüm kâdıları çağırılır ve meselenin araştırılması istenirdi.⁵⁷

Hukuki uygulamalarda şeriat kurallarına göre cezalandırma yöntemleri uygulansa da bazen aşırı tatbikler uygulandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Nitekim Potanin hatıratlarında kocasını başkasıyla aldatan bir kadının mahkeme edilerek mescidin en yüksek minarelerinden aşağı atılarak ölüm cezasına çarptırıldığını müşahede etmiştir.⁵⁸ Aynı şekilde Nazarov, bir kadının zina ettiği için meydana çukur kazılarak recm cezasının uygulandığına şahitlik eder.⁵⁹ Böyle durumlarda ilk taşı kâdılar atıyordu, kâdılarının ardından orada bulunan halkın taşlamasıyla recm cezası

⁵⁴ Boboev, J. Şadiev, M. Ahmedova, Z. Hidirov, *Özbek Davlatçılığı Tarihi (II Kitob)*, s. 368-369.

⁵⁵ Fahrettin Atar, Aitmat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sy. XXVIII, 2016, s. 300; Nalivkin i Nalivkina, *Oçerk Bita Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, s. 56.

⁵⁶ Fahrettin Atar, Aitmat Kariev, "Hokand Hanlığı'ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sy. XXVIII, 2016, s. 302.

⁵⁷ Schuyler, *Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, c. I, s. 161.

⁵⁸ Potanin, "Zapiski o Kokandskom Zapiski", *Vestnik İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva*, sy. XVIII, 1856, s. 286.

⁵⁹ Nazarov, *Zapiski o Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, s. 30.

gerçekleştirilirdi.⁶⁰ Hırsızlık cinayetinde on tengeden fazla para çalanın elleri kesiliyordu.⁶¹ Nazarov 30 koyun çalan hırsızın kılıçla elinin kesildiğini zikretmektedir.⁶² Bununla beraber idam cezasının yerine 200 gümüş para değerinde kun cezası uygulanırdı⁶³ ya da suçluyu ölümlerine akrabalarına teslim ederlerdi, akrabaları isterlerse öldürürler, isterlerse köle olarak satabilirlerdi ya da kun parası karşılığında akrabalarına teslim edebilirlerdi.⁶⁴

Hanlıkta cinayetleri tespit edilip hapis cezası alanlar han sarayının yakınlarında bulunan mirşabhane denilen hapishanelerde cezalarını öderlerdi.⁶⁵ Hapishanelerin durumu çok ağır şartlar altındaydı. Buhara Emirliği'nde hapishaneler bit, kene, pire ve akreplerle dolu olduğundan bithâne, kenehâne denilirdi. Çoğu mahpuslar zehirli böceklerin ısırılmalarından dolayı kısa vakitte hayatlarını kaybediyorlardı.⁶⁶ Aynı durum Hokand Hanlığı için de geçerli olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Zira Taşkent hâkimi Aziz Pervâneci hapishanedeki mahpusları cezalandırmak uğruna ahaliye akrep getirmeleri için akrep vergisi çıkartır. Halk tarafından getirilen akrepleri hapishanelere atarak mahpusları ölüme terk etmiştir.⁶⁷ Bununla beraber kısa süreli hapis cezası alanlar daha iyi şartlar altında cezalarını öderlerdi. Onlara her gün bir defa öğün yemek verilir ve ibadetlerini yerine getirme imkânları sağlanırdı.⁶⁸

---

⁶⁰ Boboev, J. Şadiev, M. Ahmedova, Z. Hidirov, *Özbek Davlatçılığı Tarihi (II Kitob)*, s. 371.

⁶¹ K. Bababekov, V. Dubovskiy, "The Rise and Fall Of The Khokand Khanate", *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, Edit By S. Frederick Starr, s. 39.

⁶² Nazarov, *Zapiski o Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, s. 76.

⁶³ Saveleva, "Zapiski o Kokandskom Zapiski Harunjago Potanina 1830", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, Knijka V, bölüm, XVIII, St. Petersburg 1856, s. 286.

⁶⁴ Nazarov, *Zapiski o Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, s. 76.

⁶⁵ Velyaminov-Zernov, "Svideniya o Kokanskome Hanstve", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, Knijka V, bölüm, XVIII, Ed. E. İ. Lamasnkiy, Eduarda Prasa Tipgrafyası, St. Petersburg 1856, s. 111.

⁶⁶ Mukimov, *Özbekiston Davlati va Hukuk Tarihi*, s. 234; Zarccone, *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, s. 137.

⁶⁷ Mirzo Olim Mahdum Hoci, *Tarihi Turkiston*, s. 117.

⁶⁸ Muhammed Hakimhon, *Muntahab at-Tavorih*, s. 256.

5. Göçebe Toplumlarda Mahkeme İşlemleri

1829-30 senelerinde Hokand'a seyahat eden Potanin, Hanlıkta yazılı kanun olmadığını ve davaların Kur'an ve eski geleneklere göre bakıldığından çoğu davaların kayda geçilmeksizin mahkeme edilerek hemen karara bağlandığını belirtmektedir.⁶⁹ Aslında Hokand Hanlığı'nda mahkemeler iki çeşitti; yerleşik halkın bulunduğu bölgelerde yukarıda bahsi geçtiği gibi yazılı hukuka dayanan, İslam hukukuna göre hüküm veren kâdılık müessesesi vazife görmekteydi. Fakat hanlığın kuzey bölgelerinde göçebe hayat yaşayan Kazak ve Kırgızlar arasında eski gelenek ve göreneklere dayalı örf ve âdetler ışığında tertiplenen örfi hukuka göre hüküm veren Bey ve Manaplar mahkeme işlerini yürütüyorlardı. Bu yüzden mahkeme işlemleri tamamen şifahi ve temyiz hakları bulunmuyordu.⁷⁰ 1810-1814 yılları arasında Hokand'a seyahat eden Nazarov, Kazakların herhangi bir kanunlarının olmadığını belirtmekle beraber Kur'an ve eski geleneksel hukuklara göre hüküm verdiklerini zikreder.⁷¹ Nalivkin, araştırmalarında Kırgızların Müslümanlar tarafından her gün beş vakit icra edilen namaz ibadetini bile doğru dürüst bilmediklerini ve mahkemelerini geleneksel örf ve âdetlerine göre uyguladıklarını vurgular.⁷² Muhtemelen Hokand hanlığı'nın idaresine geçen bölgelerde mahkemelerin yavaş yavaş İslam hukuku esasına göre yürütüldüğü görülmektedir. Çünkü aynı müellif Türkistan vilâyetinden bahsederken Türkistan'ın Hokand idaresine geçtikten sonra bütün davalarının din adamları tarafından halledildiğini ve şeriat kaidelerine göre cezalar tatbik edildiğini zikreder.⁷³

Göçebe toplumlarda mahkemeler halkın gözü önünde Bey ve Manaplar tarafından icra edilirdi. Beyler, göçebe toplumlarda asilzâde tabakaları temsil eden zümre yöneticilerdi. Manaplar ise daha sonra Beylere paralel olarak meydana çıkmalarına rağmen zamanla Beylerin yerini almıştır. Günümüze kadar devam eden araştırmalarda Manap

---

⁶⁹Saveleva, "Zapiski o Kokandskom Zapiski Harunjago Potanina 1830", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, Knijka V, bölüm, XVIII, St. Petersburg 1856, s. 277.

⁷⁰Schuyler, *Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, c. I. s. 166-167.

⁷¹Nazarov, *Zapiski o Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, s. 8.

⁷²Nalivkina, *Tuzemsi Ranşe i Teper*, s. 47-48.

⁷³Nazarov, *Zapiski o Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, s. 30.

kelimesinin ne anlama geldiği konusunda oldukça ilginç görüşler öne sürülmektedir. Etnograf A. Cumagulov ve H. Karasay Uulu Manap kelimesini İslâmiyet öncesi müşriklerin taptığı putlardan biri olan Menaftan türediğini iddia etmektedirler.⁷⁴ Daha XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlayan Manap kelimesini İslâmiyet öncesi bir terim ile bağdaştırmak pek de doğru yaklaşım olmasa gerek. Konuyla ilgili Togan, 1757 yıllarında Kırgızların Çin tabiiyetine geçmesinden sonra Beylerini Çin valisinin nâibi anlamında “nîb-i manab” diye isimlendirmelerinden dolayı Kırgız Beylerinin eski “kaşka” unvanı yerine “manap” tabirini kullandıklarını belirtmektedir.⁷⁵ Fakat Çin tabiiyetine güneyli Kırgızların girdiğini, ayrıca Manap kelimesi daha çok kuzeyli Kırgızlar arasında feodal tabakalar için kullanıldığını düşünecek olursak bu görüşte de bir çelişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Göçebe toplumlar ile ilgili birçok araştırmalarda bulunan etnograf W. Radlof’un Kırgızlardan edindiği bilgilere göre; Kırgızlar, Kazaklardan farklı olarak sultanın yerine halk tarafından seçilen Manap adı verilen Beyler tarafından yönetilirdi. Manap ismi XVII. yüzyıllarda yaşamış Kırgızların Sarı-Bağış boyunu mutlak hâkimiyeti altına alan Beylerden birinin adı idi. Onun vefatından sonra diğer Beylerde Manap unvanını kullanmaya başlamışlardır.⁷⁶ Her ne kadar Radlof kendisi bu anlatımlara şüpheli yaklaşırsa da kanaatimizce bu görüş daha isabetlidir. Çünkü Kırgız şecerelerinde de Sarı-Bağış boyunun Beyi Döölös oğlu Manap diğer Beylere nazaran daha cesur ve cömert olmasından dolayı bütün Beyler onun Manap unvanını kullanmaya başladıkları görülmektedir.⁷⁷

Kısaca belirtmek gerekirse Bey ve Manaplar göçebe toplumların örf-âdet geleneklerini koruyan, kabileler arasında meydana gelen her türlü kavga, cinayet, anlaşmazlıklarda adaleti sağlayan üst yöneticileri temsil eden unvandı.

Beylerin davalı ya da davacıların yakınlığına bakmadan, geleneksel sözlü kaidelerin dışına çıkmadan karar vermesi mahkemenin başlıca

---

⁷⁴ Tamara Ölçekçi, “Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rölleri”, *bilig*, Güz 2013, sy. 67, s. 112.

⁷⁵ Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, s. 71.

⁷⁶ W. Radlof, *Sibirya’dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 209.

⁷⁷ Ölçekçi, “Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rölleri”, *bilig*, Güz 2013, sy. 67, s. 113.

kurallarındandı. Öte yandan halk arasında çıkan ihtilaflarda adaletli hüküm çıkaran Beylerin itibarı daha çabuk yükselirdi. Genellikle halk Beylerin verdiği kararlara itiraz etmezdi, nadiren itiraz durumu söz konusu olduğunda mahkemeyi yemin ettirmekle sonuçlandırırđı. Bu yüzden halk arasında *Jaman Bey janga salar (bigisiz Bey can alır (kararı yemine bağlar)* atasözü kararsız kalan Beyler için söylenmiştir.⁷⁸ Her ne kadar mahkemeler örfi âdetlere göre sözlü olarak yürütülürse de aslında karar ve ceza uygulamaları şeriat kaideleriyle birebir örtüşmekteydi. Çoğunlukla kısas ya da bedel cezaları uygulanırdı. Kırgızlar arasında hırsızlık olayında çalınan malın değerine göre bedel ödenirdi. Şayet biri öldürülürse suçluda öldürülecekti veya kısas cezası olarak büyük baş hayvan alınırdı. Bir erkeğin kısas cezası 300 büyükbaş, kadının ise 150 büyük baş hayvan değerindeydi. Kadının rahmindeki bebe için 9 deve, beş aylık bebe için 25 deve, beş aydan geçmiş bebeler için bir kadının kısas cezasının yarısı ödenirdi. Şayet suçlu mahkemede Beylerin verdiği kararı yerine getirmeyerek kısas cezasını ödemeyi reddederse *Barımta* denilen kısas alma yöntemi uygulanırdı.⁷⁹ Kazaklarda bir erkeğin kısas cezasının bedeli 1000 koyun, bir kadının ise 500 koyundu. Göçebe toplumlarda cezaların çoğu kısas veya bedel cezasıyla mahkeme sonrası hemen gerçekleştiğinden hapis cezaları pek olmuyordu. Hapis cezası olarak daire şeklinde yere çizgi çizerlerdi, suçlu çizgili dairenin içinde günlerce kalırdı buna *mierman tohta (gitme yasağı)* denilirdi.⁸⁰

Sonuç olarak yaklaşık iki asır hüküm süren Hokand Hanlığı'nın idarî yapılanmasında oldukça önemli yeri olan dinî teşkilât kurumu tamamen İslâmî unsurlar çerçevesinde şekillenmişti. Dinî teşkilâtın düzenli icra ve takip edilmesi için devlet idaresinde yüksek makamlara Buhara ve Hokand gibi merkezlerdeki en itibarlı medreselerden eğitimini tamamlamış ve hac ibadetlerini yerine getirmiş olan âlimler sınıfı getirilmekteydi. Dinî unvanlar arasında en yüksek dereceli Şeyhü'l İslamlık makamı Taşkent işgalinden sonra da varlığını korumuştur. Fakat Buhara'da XVIII. yüzyılda Mangıtlar sülalesinin iktidara geçmesiyle birlikte şeyhü'l İslamlık makamı

⁷⁸ İ.İ.Kraft, *Sudebnaya Çast v Turkestanskoy Krae i Stepnix Oblastix*, Tipografi N.N.Jarinov, Orenburg 1898, s. 21.

⁷⁹ S.K.Kojanliev, *Sud i Ugalovnoe Obıçnoe Pravo Kırgızov do Oktıabrskoy Revolyusii*, Kırgız SSSR Akademisi Yay. Frunze 1963, s. 13-15.

⁸⁰ Kraft, *Sudebnaya Çast v Turkestanskoy Krae i Stepnix Oblastix*, s. 20-21.

kâdî'l-keîân karşısında itibarını kaybetmiş ve sadece seyyidlik iddiasında bulunanların nesebini araştıran nâkib'ül-eşraflıkla sınırlandırılmıştır. Hanlıkta insanlar arasında meydana gelen ihtilafların şer'i hükümlere göre karara bağlanması, adaletin yerine getirilmesi ve suçluların yargılanarak cezalandırılması kâdılık müessesesi tarafından icra edilirdi. Kâdî ve mahkemelere nezaret eden yüksek yargıç anlamında kâdî'l-keîân, askeri davaları güden kâdî'l asker, dinî davalara bakan kâdî veya kâdî reis olmak üzere üç yüksek yargıç mahkeme işlemlerini yürütmüştür. Hokand Hanlığı'nda mahkemeler iki çeşitti; yerleşik halkın bulunduğu bölgelerde yukarıda bahsi geçtiği gibi yazılı hukuka dayanan, İslam hukukuna göre hüküm veren kâdılık müessesesi vazife görmekteydi. Fakat hanlığın kuzey bölgelerinde göçebe hayat yaşayan Kazak ve Kırgızlar arasında eski gelenek ve göreneklere dayalı örf ve âdetler ışığında tertiplenen örfi hukuka göre hüküm veren Bey ve Manaplar mahkeme işlerini yürütüyorlardı. Bu yüzden mahkeme işlemleri tamamen şifahi ve temyiz hakları bulunmuyordu.

Kaynakça

1. Abdulgafarov, Sattarhan “Kratkiy Oçerk Vnutrennogo Sostayania Kokandskogo Hantsva Pered Zavoevanie Ego Russkim”, *Turkestanskije Vedomosti*, No: 26, 1892.
2. Annette M. B. Meakin, *In Russian Turkestan, A Garden of Asia and It's People*, Ballantyne Press, London 1903.
3. Bababekov. K, Dubovskiy. V. “The Rise and Fall of the Khokand Khanate”, *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, Edit By S. Frederick Starr, New York 2011.
4. Baron Von Meyendorf, *A Journey From Orenburg To Bokhara in the year 1820.* , Translated by. E. F. Chapman, Printed at the Foreing Department Press, Calcutta 1870.
5. Belyavskiy, N. N. *Materialı Po Turkestanu*, St. Petersburg 1884.
6. Dobrosmislov, A. İ. *Taşkent v Proşlom i Nostaiyaşem İstoriçeskiy Oçerk*, A. O. Porşa Tipo-Litografyası, Taşkent 1912.
7. Erşahin, Seyfettin *Türkistanda İslam ve Müslümanlar Sovyet Dönemi*, İlahiyat Vakfı Yay. Ankara 1999.

8. Eugene, Schuyler, *Turkestan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, Vol. I-II, London 1876.
9. Fahrettin Atar, Aitmat Kariev, “Hokand Hanlığı’ndaki Yargı Kurumları Üzerine Kısa Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sy. XXVIII, 2016.
10. Filippa Nazarov, *Zapiski O Nekotorih Narodah i Zemliyah Sredney Çasti Azii*, İmperatorskoy Akademia Nauk Yay. St. Petersburg 1821.
11. Hacı İsmetullah Abdullah, *Markazi Osiyoda İslom Madaniyati (Kiskaça Malumotnoma)*, Şarq Yay. Taşkent 2005.
12. Horoşhina, A.P. *Sbornik Statey Kasayuşihsiya Turkestanskogo Kraya*, A. Tranşeliya, Stremiyannaya Tipografyası, St. Petersburg, 1876.
13. İshakhan Töre İbret, “Po Povodu Viborov Doljnostnih Tuzemsev v Namangane”, *Turkiston Vilayatinin Gazeti*, No:22, 21 Mart 1910.
14. İvanov, P.P. *Oçerk Po İstorii Sredney Azii (XVI-Sredina XIX v.)*, Vostoçnoya Literatura, Moskova 1958.
15. Kayumov Pûlatcan, *Hokand Tarihi va Uning Adabiyoti (Material va Hotiralar)*, nşr. Aziz Kayyumov, Tamaddun Yay. Taşkent 2011.
16. Kojanliev, S.K. *Sud i Ugalovnoe Obiçnoe Pravo Kirgızov do Oktiabrskoy Revoliyusii*, Kırız SSSR Akademisi Yay. Frunze 1963.
17. Kraft, İ.İ. *Sudebnaya Çast v Turkestanskom Krae i Stepnix Oblastiax*, Tipografi N.N.Jarinov, Orenburg 1898.
18. Mahmudov, Şerzodhon “Kukon Honliginin Mamuriy Başkaruv Tizimi (1706-1876 yy.)”, *Özbekistan Respublikasi Fanlar Akademiyasii Tarih İnstituti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Taşkent 2007.
19. Mirza Âlim Müşrif Taşkendî, *Ensâb es-Selâtin Tevârih el-Hevâkin*, Özbekistan Fenler Akademisi, Doğu Bilimler Enstitüsü, El Yazmalar Bölümü, No:1314.
20. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *Tarihi Turkiston*, nşr. Ş. Vohidov ve R. Halikova, Yangi Asr Ovlodi Yay. Taşkent 2009.
21. Muhammed Hakimhan, *Muntahab at-Tavorih (Kukon va Buhara Tarihi, Sayosat va Hotiralar)*, Fars-Tacik dilinden Özbekçe’ye tercüme eden. Ş. Vohidov, Yangi Asr Avlodi Yay. Taşkent 2009.
22. Muhammed Niyâz Hokandî, *İbrat’ul Havokin (Tarih-î Şahrûhî)*, Fars-Tacik dilinden Özbekçe’ye çeviren Şodmon Vohidov, Turon Zamin Ziyoyi Yay. Taşkent 2014.

23. Nalivkin V. i Nalivkina, M. *Oçerk Bita Jenşini Osedlago Tuzemnago Naseleniya Ferganı*, İmperatorskago Universiteta Tipografyası, Kazan 1886.
24. Nalivkina, V. P. *Tuzemsi Ranşe i Teper*, haz. A.L. Kirsnera, Tipo-Litografya Turk. T-va Peçatmago Dela, Taşkent 1913.
25. Omonim, "Obozrenie Kokanskogo Hantsva v Ninşnem Ego Sostoyanii", *Zapiski Russkago Geografiçeskago Obşestva*, sy. III, St. Petersburg 1849, s. 205.
26. Otahanov, F. "Kukon Honligida Diniy Unvaon va Mansablar", *İmam Al-Buhariy Saboklari*, sy. 3, 2010.
27. Ölçekçi, Tamara, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rölleri", *bilig*, Güz 2013, sy. 67, s. 112.
28. Palen, K. K. *Narodnie Sudi Turkestanskogo Kraya*, Senato Tipografyası, St. Petersburg 1909.
29. Polâtçân Damûllâ Kayyumov, *Tazkira-i Kayyumi*, c. I-III, nşr. Aziz Kayyumov, Öz. Fa. El Yazmaları Bölümü Neşriyatı, Taşkent 1998.
30. Potanin, "Zapiski o Kokandskom Zapiski", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, sy. XVIII, 1856.
31. Radlof, W. *Sibirya'dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
32. Saveleva, "Zapiski o Kokandskom Zapiski Harunjago Potanina 1830", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, Knijka V, bölüm, XVIII, St. Petersburg 1856.
33. Soodanbekov, S. *Obşestvenniy i Gosudarstvenniy Stroy Kokanskogo Hantsva*, Kırgızskiy Gasudarstvenniy Natsionalniy Universitet Yuridçeskiy İnstitut Yay. Bişkek 2000.
34. Şadiev, J. H. Boboev, M. Ahmedova, Z. Hidirov, *Özbek Davlatçiliği Tarihi (II Kitob)*, Fan va Tehnologiya Yay. Taşkent 2009.
35. Togan, Zeki Velidi *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Endurun Kitabevi, İstanbul 1981.
36. Troitskaya, A. Y. *Katalog Arhiva Kokandskih Hanov XIX veka*, Nauka Yay. Moskova 1968.
37. Velyaminov-Zernov, V.V. "Svideniya o Kokanskom Hanstve", *Vestnik İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestva*, Knijka V, bölüm, XVIII, Ed. E. İ. Lamasnkiy, Eduarda Prasa Tipografyası, St. Petersburg 1856.

38. Vohidov, Ş. “Kukon Honligida Unvon va Mansablar”, *Şarq Yulduzi*, sy. 3-5, 1995.
39. Wathen, W.H. “Memoir On The U’sbek State of Kokan, Properly Called Khokend (The Ancient Ferghana) in Central Asia”, *Journal of The Asiatic Society*, Sayı 34 Ağustos 1834, s. 372-373.
40. Yusupov, Şarif *Hufiya Katlamlar*, Manaviyat Yay. Taşkent 1999.
41. Zarcone, Thierry *Yasak Kent Buhara 183-1888*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yay. İstanbul 2001.
42. Ziyâbiddîn Maksım Mahzûnî, *Fargana Handarının Tarihi*, Çağatayca’dan Kırgızca’ya aktaranlar: Moldo Sabır ve O. Sooron Sopus, Turar Yay. Bişkek 2007.
43. Ziyadullo Muqimov, *Özbekiston Davlati va Hukuk Tarihi*, Adolat Yay. Taşkent 2003.
44. Ziyayev, Hamid *Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII.-XX. Asır Başları)*, Çev. Ayhan Çelıkbay, Türk Tarihi Kurumu Yay. Ankara 2007.
45. Zıyo, Azamat *Özbek Davlatçılıgi Tarihi (Eng Kadıngı Davırdan Rossiya Boskını Davrıga Kadar)*, Şark Yay. Taşkent 2001.